

کتاب‌های وقفی مدرسه عالی نواب

مشهد (با تکیه بر کتاب‌های وقفی فاضل

بسطامی و فرزندش)

سید هادی میرآقایی

چکیده:

بدون تردید دولت و مردم باید همواره مدیون انسان‌های خیری باشند که با نیتی خداپسندانه و خیرخواهانه، بناهای عام‌المنفعه‌ای در کشور احداث کرده‌اند. از مساجد و مدارس مهمی که در سراسر کشور دیده می‌شود تا بیمارستان‌ها و مراکز دیگر، همه محصول نگرش بانیان خیر به سنت حسنه وقف و عمل به آیه شریفه «فاستبقوا الخیرات» است. یکی از اقدامات مهم خیرین که در عصر تیموریان به بعد به ویژه در دوره صفوی در کنار حرم مطهر حضرت علی بن موسی الرضا (علیه السلام) در مشهد مقدس مورد توجه واقفان خیر قرار گرفت و می‌توان از آن به عنوان نهضت علمی - مذهبی نام برد، احداث مدارس علوم دینی برای طلاب بود. اهمیت علم و تأکید برخی آیات قرآن کریم و توجه به آن در آموزه‌های دینی، عامل این نهضت شد و چندین مدرسه از زمان شاهرخ در مشهد مقدس ساخته شد. یکی از آن مدارس، مدرسه علمیه نواب است که میرزا ابوصالح نواب، از نقبای سادات رضوی با فاصله‌ای اندک در کنار بارگاه ملکوتی امام رضا (علیه السلام) ساخت و چون خود عالمی فرزانه بود، از همان روزهای احداث مدرسه به شکر تأسیس کتابخانه در مرکز مدرسه افتاد و خود چندین جلد کتاب وقف کتابخانه مدرسه کرد. این مقاله کوشش دارد نمونه‌ها و فهرستی از کتب وقفی کتابخانه را با تکیه بر کتب وقفی فاضل بسطامی و فرزندش بیان کند.

کلیدواژه‌ها:

وقف، مدرسه عالی نواب، مشهد، کتابخانه، کتاب، کتب وقفی، فاضل بسطامی.

مقدمه

شهر مقدس مشهد به سبب وجود بارگاه قدسی امام رضا علیه السلام از روزگاران گذشته کانون مذهبی و فرهنگی کشور محسوب می‌شده است. مدارس علیمه مهمی برای تحصیل طلاب احداث شده است که معروف‌ترین آنها عبارتند از: بالاسر، پری‌زاد، دودر (امیرسیدی)، سید میرزا نواب، بهزادیه، مدرسه ملا محمدباقر (سمیعیه)، فاضل خان، سعدیه (پایین‌پا)، میرزا جعفر، خیراتخان، ابدال، عباسقلی خان و

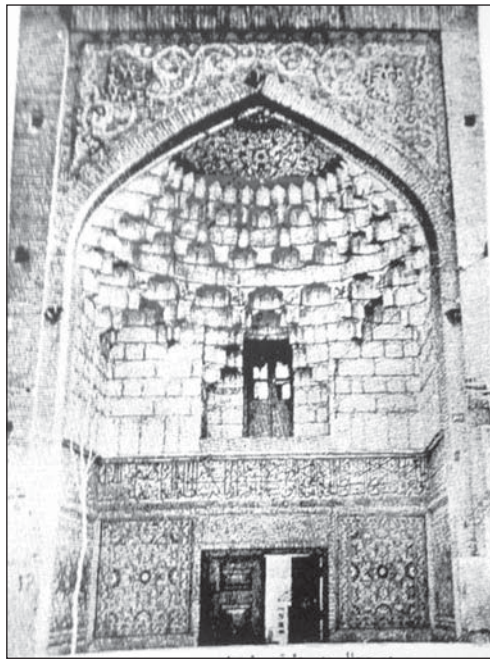
یکی از آن مدارس، مدرسه نواب است که به نام موسس آن که میرزا ابوصالح نواب، از نقبای سادات رضوی بود نامگذاری شده است. ایشان مدرسه را در سال ۱۰۸۶ قمری احداث کرد. علاوه بر آن، وی بانی مصلائی پایین خیابان و یکی از واقفان بزرگ شهر مشهد در دوره صفوی است.

مشخصات و معماری مدرسه نواب

این مدرسه در ضلع شمالی اوایل بالاخیابان (شیرازی) قرار دارد که در سال‌های پس از انقلاب، ضمن توسعه حریم حرم، قسمتی از سردر ورودی آن تخریب گردید^۱. سردر زیبای مدرسه با کاشی‌کاری معرق و معقلی و هفت رنگ و مقرنس‌کاری گچی زینت یافته بود. کتیبه‌ای در سردر مدرسه بود که علاوه بر نام شاه سلیمان صفوی، نام بانی و تاریخ بنا ذکر شده بود. در زیر کتیبه، قصیده‌ای دوازده بیتی در خصوص تعریف و تمجید از شاه سلیمان صفوی، بانی بنا و عظمت مدرسه سروده شده در ۲۴ ترنج با زمینه فیروزه‌ای به خط نستعلیق نوشته شده است.

به عهد شاه سلیمان شهنشه دوران	که زنگ کفر ز مرآت کاینات زدود
شد سریر خلافت که اندر ایامش	اساس جهل شکست و بنای علم فزود
سپهر عزّ و شرف میرزا ابوصالح	محیط مکرمت و علم و فضل و بخشش جود
مدار عالم صدر ممالک ایران	همای اوج سعادت عزیز مصر وجود...

ز بهر سال بنا از خرد نشان می‌جست
 بگفت هاتفی از بهر سال تاریخش
 که ناگهان دری از غیب بر دلش بگشود
 از این رفیع بنا شان آسمان افزود
 (۱۰۸۶) عمل کمال سنگ تراش^۲

مدرسه مزبور موقوفات زیادی دارد که قسمتی از آن در کتابچه‌ای که میرزا محمد شفیع اعتمادالدوله در سال ۱۳۰۲ یا ۱۳۰۳ هـ. ق نوشته و به شماره ثبتی ۶۱۷۱ در کتابخانه ملک تهران نگهداری می‌شود، آمده است. تفصیل موقوفات مدرسه بر روی سنگی نقر شده که در مسجد مدرسه نصب است.^۳

روانشاد استاد عبدالحمید مولوی که در سال ۱۳۴۴ هـ. ش به معرفی این مدرسه پرداخته، در توصیف مدرسه نوشته است: «در مدرسه رو به شمال مفتوح است و حجره روی راهرو مدرسه، محل کتابخانه مدرسه است که این کتابخانه دارای بعضی نسخ قدیمه نفیسه می‌باشد. در چهار ضلع مدرسه جمعا هشتاد و چهار حجره برای طلاب ساخته شده، در برخی اتاق‌ها یک نفر و در برخی دو نفر و کلا ۱۲۵ نفر»^۴

طالب علم در این مدرسه مأوا و به تحصیل علوم دینی اشتغال دارند»^۴.

چون بانی و واقف مدرسه، خود اهل فضل و دانش بود و حداقل ۱۸ سال پس از احداث مدرسه زندگی کرده، موفق شد تعداد متنابهی از نسخ خطی را برای مطالعه طلاب تهیه کند و از آن بعد علاوه بر خرید کتاب، انسان‌های خیر و فاضلی، با وقف کتب متعدد بر غنای کتابخانه مدرسه افزودند. یکی از کتب وقفی بانی مدرسه، هنوز در کتابخانه مدرسه موجود است. کتاب مزبور به نام تلخیص الاقوال تألیف میرزا محمد استرآبادی (متوفی ۱۰۲۶) که آن را در دهم جمادی الاخر ۹۸۸ هـ. ق در شهر مکه تألیف کرده است. نسخه موجود را عنایت‌الله بن معین‌الدین علی فیروزآبادی در اوایل جمادی الاولی ۱۰۵۳ هـ. ق به خط نستعلیق کتابت کرده است. در پشت صفحه اول یادداشت وقف ابوصالح رضوی در ۸ رجب ۱۰۸۳ هـ. ق با مهر بیضی شکل با سجع «العبد ابوصالح الرضوی» با این عبارت آمده است: «صیغه وقف اسلامی بر این شرط صحیح جریان یافت که از مدرسه بنا کرده سرکار عالیجناب واقع در مشهد مقدس معلی رضوی نقل و تحویل به جای دیگر نمایند. کتاب ۱۹۰ برگ دارد و با شماره ۶۲ در کتابخانه مدرسه نگهداری می‌شود»^۵.

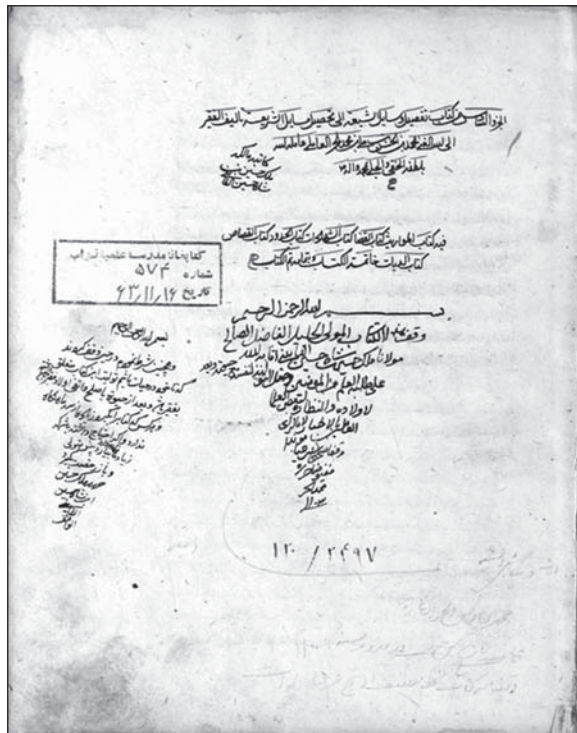
برخی خیرین با وقف تعداد زیادی کتاب در دوره‌های مختلف، بر غنای کتابخانه افزودند که به چند مورد اشاره می‌شود:

۱. شیخ محمدباقر مدرس با ۵۰۰ جلد کتاب در تاریخ ۱۱۷۶ هـ. ق که وقفنامه آن، پشت نسخه حاشیه شرح تجرید (ش ۸۴) نوشته شده است.^۶
۲. حاج شیخ عبدالنبی کجوردی با ۵۱ جلد کتاب، حسب الوصیه شیخ جلال‌الدین در تاریخ ربیع‌الثانی ۱۳۸۸ هـ. ق، که وقفنامه آن پشت نسخه الفوائد الضیائیة (ش ۱۱۰) آمده است.^۷
۳. آقا عبدالله صاحب جمع خزانه عامره کتاب روض‌الجنان (ش ۲۰۴) با ۲۰۰ جلد کتاب دیگر که تولیت آن را به آخوند ملا محمدصادق مدرس مدرسه نواب واگذار کرده است.^۸

۴. تقی بن محمد صادق موسوی کتاب انوارالتنزیل (ش ۲۴۶) با ۲۷۰ جلد دیگر^۹ در رمضان ۱۱۱۹ هـ. ق

۵. بانو حاجیه رقیه بیگم دختر حاج میرزا ابوالقاسم تاجر شیرازی کتاب غنیمه المعاد (ش ۲۸۸) با ۳۹ جلد دیگر^{۱۰} در ۱۲۸۴ هـ. ق

نکته جالب توجه این که نگارنده در هنگام مطالعه و بررسی واقفان نسخ به مدرسه، به نسخه‌ای با عنوان «تفصیل وسایل الشیعه» (ش ۵۷۴) برخورد که از شیخ حر عاملی است و شاگردش با خط نسخ کتابت کرده و در سال ۱۱۰۳ هـ. ق وقف کرده اما وقفنامه به خط شیخ حر عاملی است که نوشته است: «بسم الله الرحمن الرحیم، وقف هذه الكتاب الولی الجلیل الفاضل الصالح مولانا ملک حسین القائنی اقام الله علی طلب العلم من المومنین و حق التولیه لنفسه مع الحیات و بعد لآولاده و النظاره لبعض العلماء و عامل بالاخبار وقفا صحیحا شرعیا، حرره محمد الحر ۱۱۰۳»

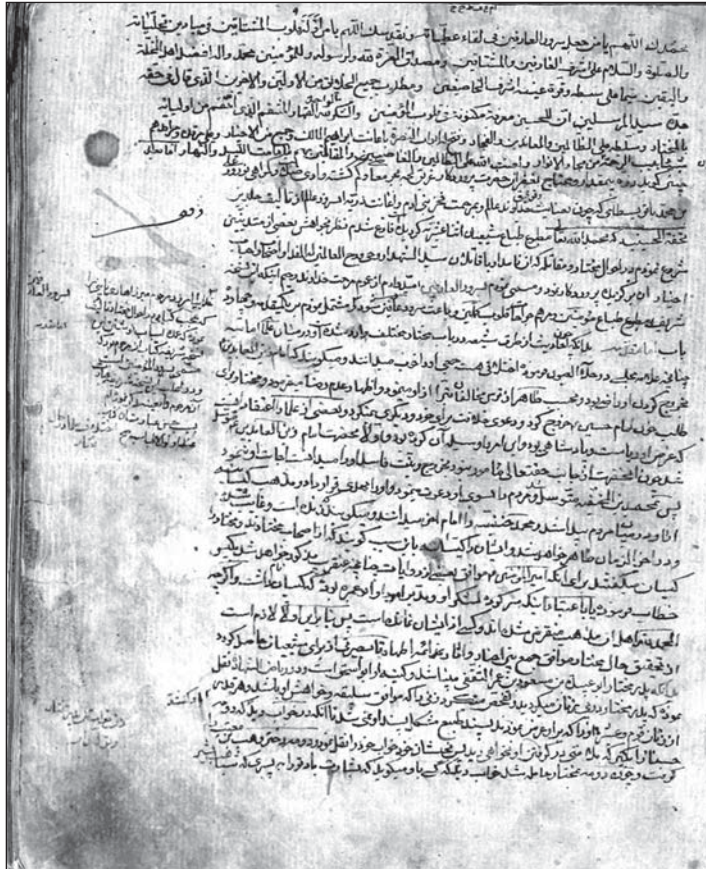
استاد مدیر شانه‌چی که بعد از سال ۱۳۲۰هـ. ش به دستور آیت‌الله نوقانی تولید مدرسه نواب، به سرپرستی کتابخانه مدرسه منصوب شده، در توصیف کتابخانه و تعداد کتب و معرفی برخی نفایس آن، نوشته است: «مخطوطات کتابخانه در سال ۱۳۲۸هـ. ش جمعا ۶۷۴ جلد می شد که طی تصدی این جانب ۲۲۳ جلد بر آن اضافه گردید و کلا به ۸۹۷ جلد بالغ گردید»^{۱۱}. سپس استاد به معرفی نسخ خطی نفیسی پرداخته که در کتابخانه موجود است از جمله: نسخه خطی «امالی» شیخ صدوق که به خط شیخ حر عاملی در ۱۰۶۱هـ. ق کتابت شده، نه‌ایة‌العقول فخر رازی که در سال ۶۲۲هـ. ق تحریر شده، کافی کلینی که در ۶۷۵هـ. ق کتابت شده، دستخط شهید اول در کتاب غایة‌المراد و دستخط مجلسی اول و محقق سبزواری در نسخه من لایحضر الفقیه»^{۱۲}

نگارنده این مقاله نیز در کتابخانه مدرسه چند نسخه خاص را مشاهده کرد که به دو مورد اشاره می‌کند:

۱. دستخط شیخ حر عاملی بر جلد ۲ کتاب وسایل الشیعه (ش ۴۳۵)، شاگردش محمد تقی بن محمد صادق موسوی نسخه مزبور را در نیمه شعبان ۱۱۰۸هـ. ق با خط نسخ نوشته است و در سه صفحه آخر، اجازه شیخ حر عاملی با خط خودش به شاگردش دیده می‌شود^{۱۳}. علاوه بر آن، دستخط شیخ حر عاملی در آخر کتاب صحیفه سجادیه (ش ۴۴۹) با عبارت «انهاها کاتبها وفقه الله تعالی لمراضیه وجعل مستقبله خیرا من ماضیه و تصحیا و سماعا و تحقیقا فی مجالس آخرها آخر شهر رمضان المبارک ۱۰۷۷ حرره العبد محمد الحر العاملی عفی عنه»
۲. دستخط شهید اول و محمد بن عبدالعال بن نجده بن عبدالله، مجموعه ۱۹۷ کتابخانه شامل دو نسخه است یکی غایة‌المراد علامه حلی که محمد بن عبدالعال آن را در جمعه ششم شعبان ۷۷۰هـ. ق نوشته و اجازه شهید اول به ابن نجده است که در ده برگ به خط شهید اول در ۷۷۰هـ. ق است و بانویی به نام فاطمه خانم بنت مرحوم مولانا ابوالبقادشتی، این مجموعه را با ۴۶ جلد دیگر وقف

مدرسه کرده است ۱۴.

۳. دستخط فاضل بسطامی به عنوان مولف کتاب، کتاب‌های سرور العارفين، مجموعه شش رساله، نجات الخاقين و رساله بدهاء از بسطامی.

استاد محمود فاضل که در آن مدرسه تحصیل و تدریس کرده است و نسخه‌های خطی کتابخانه را فهرست کرده و ما در توصیف نسخ خطی از کتاب ایشان بسیار سود برده‌ایم، در مقاله‌ای (سال ۱۳۵۱ ه. ش) به توصیف مدرسه پرداخته و در باره تعداد کتب و اهمیت نسخه‌های خطی آن نوشته است: «این مدرسه دارای کتابخانه‌ای است که همزمان با ساختمان این محل به وسیله واقف تأسیس شده و

به مرور زمان بر تعداد کتب افزوده شده که دارای ۹۰۰ نسخه خطی که بعضی از آن نسخ، قدیمی و نفیس می باشند و حدود ۲۳۰۰ جلد کتاب چاپی است»^{۱۵}.

مختصری از شرح حال و زندگی فاضل بسطامی

حاج شیخ نوروزعلی فرزند حاج محمدباقر، معروف به فاضل بسطامی در سال ۱۲۱۹ یا ۱۲۲۷ هـ. ق^{۱۶} در شهر تاریخی بسطام دیده به جهان گشود. وی از همان کودکی همراه با خانواده به مشهد مقدس آمد و در این شهر اقامت گزید. دوران نوجوانی را به تحصیل در مدرسه‌ای موسوم به پایین‌پا (سعدیه) که در پایین پای مبارک حضرت رضاعلی^{علیه السلام} واقع بود سپری کرد^{۱۷} و تقریباً قبل از سال ۱۲۴۳ هـ. ق به مدرسه علمیه نواب - از مدارس مشهور و بنام مشهد - رفت^{۱۸} و در آنجا به تحصیل و کسب فیض از محضر علما و اساتید توأم با زهد و استفاضه از انوار تابان رضوی پرداخت.

چون در وعظ و حدیث و علوم اسلامی معلومات وافی اندوخت در همان مدرسه به تدریس و تربیت طلاب پرداخت و با کمک و راهنمایی ایشان، چند تن از طلاب که در آینده جزء مشاهیر مشهد شدند چون آیت الله میرزا هدایت الله ابرسجی و حاج ملا آقا بزرگ به این مدرسه راه یافتند و در حجره ایشان به مباحثه و تدریس پرداختند.

بسطامی درباره تحصیل و تدریس در مدرسه نواب نوشته است: «این عاصی تبه روزگار قریب پنجاه سال تخمیناً می شود که در آن مدرسه به درس و مباحثه و تحریر فقه و اصول و جمع اخبار و آثار ائمه اطهار^{علیهم السلام} اشتغال دارم و تا به حال که سال ۱۳۰۱ [سال تألیف کتاب فردوس التواریخ] می باشد در آن مکان مبارک اشتغال دارم و بسیار مدرسه میمون و مبارکی است و اکثر تألیفات و تحریرات این عاصی در آن مدرسه و در حجره تحتانی که در درب اول آن مدرسه در سمت چپ واقع است وقوع یافته»^{۱۹}.

وقتی آیت‌الله بروجردی در سال ۱۳۲۴ هـ. ش به مشهد مقدس آمدند تولید شرعی مدرسه را به آیت‌الله نوقانی سپردند. وی مدرسه را بسیار خوب تعمیر کرد. اتاق‌های تحتانی که بسیار مرطوب بود کف آنها را خالی و با طاق ضربی کوره پوش کرد. فقط اتاق سمت چپ در مدرسه را به حال خود رها کرد. وقتی از وی سوال می‌شد، می‌گفت آن را باقی گذاشتم تا بدانند وضعیت اتاق‌ها قبل از تعمیر چگونه بوده است. این همان اتاقی است که در گزارش آمده از آن فاضل بسطامی بوده است و پنجاه سال در آن به درس و بحث و تألیف پرداخته است.^{۲۰}

بسطامی در خلال مطالبی که در کتاب‌های گوناگون نوشته به برخی خاطرات خود در مدرسه نواب اشاره کرده است از جمله به شعر خوانی سید ابوطالب در ایوان مسجد مدرسه^{۲۱} در سال ۱۲۶۲ هـ. ق.

از این دانشمند گران‌قدر تألیفات باارزشی بر جای مانده که تاکنون فقط فردوس التواریخ و امواج البکا تصحیح و چاپ شده است و بقیه آثار او در زمان مولف، چاپ سنگی شده و در کتابخانه‌های معتبر ایران همچون کتابخانه مرکزی آستان قدس رضوی و دانشگاه تهران و ملی و ملک به تعداد محدود و انگشت‌شمار نگهداری می‌شود. وی در سال ۱۳۰۹ رخت از جهان بست و در جوار آرامگاه شیخ طبرسی دفن شد^{۲۲}.

الف: فهرست کتب وقفی فاضل بسطامی

بسطامی مانند مشایخ سلف خود به وقف، نگاه ویژه‌ای داشته است. اگر به دو وقفنامه وی که در دو تاریخ جدا، یکی در سال ۱۲۹۷ هـ. ق و دیگری یک سال قبل از فوتش (۱۳۰۸ هـ. ق) نوشته است و در آنها برخی اموال منقول و غیرمنقول خود را وقف حرم مطهر امام رضا علیه السلام و روضه‌خوانی برای امام حسین علیه السلام کرده و علاوه بر آن، برخی نسخ خطی خود را وقف کتابخانه آستان قدس کرده است که نگارنده آن را چند سال پیش در همین فصلنامه و مفصل‌تر در مجله آینه میراث معرفی کرده

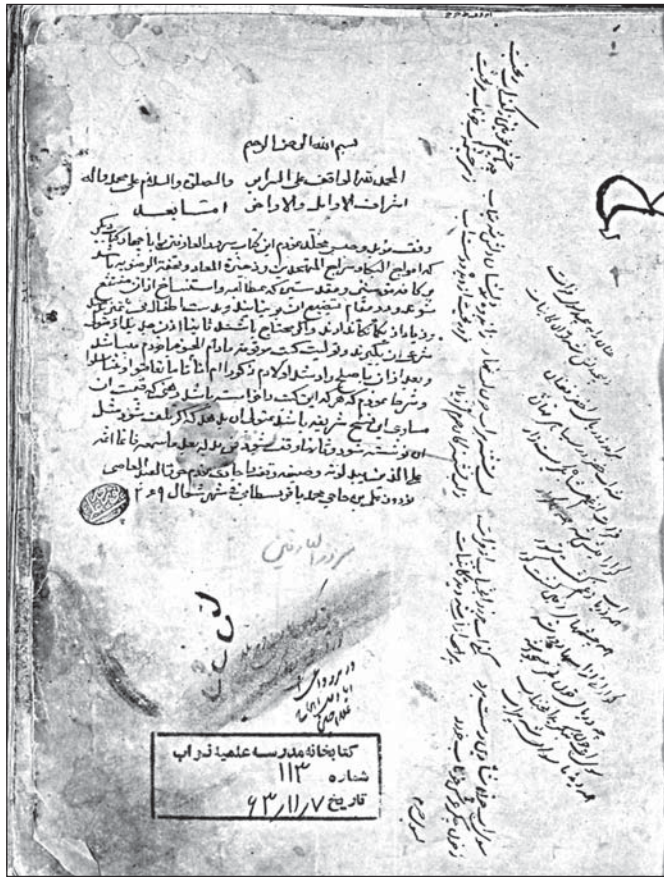
است^{۲۳} نگاهی گذرا کنیم، علاقه و عقیده وی به وقف مشخص می‌شود. همان‌طور که ذکر شد و به تصریح خود فاضل بسطامی، وی حدود ۵۰ سال در مدرسه نواب تحصیل و تدریس کرده است. آن‌گونه که از منابع استنباط می‌شود وی مدتی نیز سرپرست و متولی امور مدرسه مزبور بوده است. چون همان‌طور که در ادامه مقاله می‌آید برخی از واقفان کتب به او مراجعه کرده و کتب خود را وقف مدرسه کرده‌اند (مانند شماره ۷ فهرست). بسطامی در پشت برخی از نسخ به این امر اشاره کرده یا به تعمیر و صحافی کتب اهتمام ورزیده است. اما فهرست کتب وقفی وی عبارتند از:

۱. **سرورالعارفین**، نسخه مزبور یکی از تألیفات فاضل بسطامی است که بعد از کتاب تحفة الحسینیه درباره احوال و قیام مختار ثقفی نوشته است. این نسخه شامل یک مقدمه و چهار باب است که منابع اصلی آن کتاب‌های سرورالمومنین میرزا هادی نائینی و روضة المجاهدین و مقتل مولی محمدنصیر نائینی تبریزی است. مولف نسخه را با خط نسخ و در هفتم شعبان ۱۲۶۵ به پایان رسانده است. شماره ثبتی کتاب ۱۱۳ است^{۲۴}. فاضل بسطامی نسخه مزبور را با چهار کتاب دیگر خود: امواج البکا، سراج‌المتجهجدين، ذخیره‌المعاد و تحفة الرضویه وقف مدرسه نواب کرده است. وقفنامه در برگ الحاقی اول نسخه سرورالعارفین در شوال سال ۱۲۶۹ هـ. ق بدین شرح نوشته است:

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله الواقف على السرائر والصلوة والسلام على محمد وآله اشراف الاوائل والواخر اما بعد، وقف موبد و حبس مخلص نمودم این کتاب، سرورالعارفین را با چهار کتاب دیگر که امواج البکا و سراج‌المتجهجدين و ذخیره‌المعاد و تحفة الرضویه باشد برکافه مومنین و مقدسین که به مطالعه و استتساخ از آن منتفع شوند و در مقام تضييع آن برنیايند و به دست اطفال بی تمیز ندهند و زیاد از یک ماه نگاه ندارند و اگر محتاج باشند ثانيا اذن جدید از متولی شرعی آن بگیرند و تولیت کتب موقوفه

مادام الحیات با خودم می باشد و بعد از آن به اصلح و ارشد اولادم ذکورا ام اناثا ما تعاقبوا او تناسلوا و شرط نمودم که هر که این کتب را خواسته باشد رهنی که قیمت آن مساوی این نسخ شریفه باشد به متولی آن بدهد که اگر تلف شود مثل آن نوشته شود و ثانیاً وقف فَمَنْ بَدَّلَهُ بَعْدَ مَسْمَعِهِ فَإِنَّمَا إِثْمُهُ عَلَى الَّذِينَ يَبْدُلُونَهُ و صیغه وقف را جاری نمودم حرر العبد العاصی نوروز علی بن حاجی محمد باقر بسطامی فی شهر شوال ۱۲۶۹

۲. مرآت العقول فی شرح اخبار آل الرسول، این رساله، شرح علامه محمد باقر مجلسی (متوفی ۱۱۱۱ هـ.ق) بر کتاب اصول کافی، محمد بن یعقوب کلینی (متوفی

۳۲۸هـ.ق) است. علامه مجلسی در شرح مذکور، اسانید و روات را بیان داشته و الفاظ را توضیح داده است و از شروح و حواشی دیگر، مطالبی را اضافه کرده است. نسخه موجود شامل جزء دوازدهم و حاوی کتاب «روضه کافی» تا حدیث ۵۹۷ است. علامه مجلسی در شب پنجشنبه هشتم رجب سال ۱۰۷۶هـ.ق از تألیف نسخه مزبور، فراغت یافته است^{۲۵}. کاتب نسخه، محمد معصوم بن محمدحسن دشت بیاضی است که در قرن دوازدهم، نسخه را با خط نسخ نوشته و تصحیح و مقابله کرده است. فاضل بسطامی، واقف این رساله است. وی در پشت صفحه نخست رساله نوشته است: «چون آثار وقفیت در این کتاب دیدم لهذا این خادم اخبار و آثار ائمه اطهار علیهم‌السلام وقف موبد و حبس مخلد نمودم این نسخه شریفه را بر تمامی شیعه اثنا عشریه که تولیت مادام‌الحیات با خود این خاطی است و بعد از فوت با اولادم ما تعاقبوا و تناسلوا وقف صحیح شرعی و کان ذالک فی شهر جمادی الثانی ۱۲۸۳» مهر بسطامی بعد از عبارت دیده می‌شود. رساله مزبور با شماره ۱۱۷ در کتابخانه مدرسه نواب نگهداری می‌شود.

۳. **جامع المقاصد فی شرح القواعد**، نسخه مورد ذکر، شرح مبسوط محقق کرکی، شیخ نورالدین علی بن حسین بن عبدالعالی کرکی (متوفی ۹۴۰هـ.ق) بر کتاب قواعد الاحکام فی معرفة الحلال والحرام علامه حلّی، حسن بن یوسف (متوفی ۷۲۶هـ.ق) است. محقق کرکی در شش مجلد از آغاز تا شرح مسأله «ولو قالت زوجتی بما شاء الخاطب فهو تفویض یاتی ولو عرف ماشاء فقال زوجتک» که از فروع مسأله صداق از باب نکاح است، شرح داده است. نسخه مزبور از کتاب متاجر تا شفعه را دارد. عبدالمحمد بن عبدالرحیم محمد کتابت نسخه را از روز چهارشنبه نهم ربیع الاول ۹۳۱هـ.ق شروع کرده و در روز یکشنبه پانزدهم جمادی الآخر همان سال به پایان رسانده است^{۲۶}. در پشت صفحه آمده آقای فاضل بسطامی و در زیر آن نوشته شده: «وقف اولاد ذکور شیخ الاسلامی شیخ محمدداوود - رحمه الله - با مهر مدور با سجع «عبد آل محمد محمدداوود» و نیز

تملك محمد حسين خادم» و در همین صفحه، یادداشت وقف ملا نوروزعلی فاضل بسطامی که کتاب را در ربیع الثانی ۱۲۸۱ هـ. ق وقف کرده بدین عبارت آمده است: «بسم الله الرحمن الرحيم، این کتاب مستطاب را که در تصرف این خادم اخبار و آثار ائمه اطهار علیهم السلام نوروزعلی بسطامی بود بعد از تعمیر و صحافی، چون آثار وقفیت در او دیدم طلبنا لمرضات الله وقف نمودم بر علما و فقهای فرقه ناجیه اثنا عشریه و تولیت آن، مادام الحیات با خود عاصی است و بعد با اولادم ما تعاقبوا و تناسلوا و هر گاه اولادم قابل نباشند یا العیاذ بالله منقرض شوند تولیت با فقیه جامع الشرائط ارض اقدس رضوی علی مشرفها آلاف السلام والتحیه خواهد بود وقفا صحیحا شرعیا به تاریخ شهر ربیع الثانی ۱۲۸۱ و مهر بسطامی زیر عبارت آمده است. نسخه با شماره ۱۳۴ در کتابخانه مدرسه موجود است.

۴. **مجموعه**، نسخه مزبور از دو رساله تشکیل شده است: یکی تحفة الابرار الملتقط من آثار الأئمة الاطهار از حجة الاسلام سید محمدباقر بن محمدتقی موسوی شفتی اصفهانی بیدآبادی (متوفی ۱۲۶۰ هـ. ق) که مؤلف آن را در موضوع فقه و در باره احکام نماز با استدلال که مشتمل بر فروع و اقوال خلاف است به زبان عربی نوشته است. و دیگری رساله شکیات و سهویات که موضوع این رساله نیز فقه و در باره احکام شک و سهو است و در حقیقت متمم رساله اول است که نیمی از آن به فارسی و نیم دیگر به زبان عربی است. هر دو رساله را محمدهادی بن عبدالوهاب در محرم ۱۲۵۰ هـ. ق با خط نسخ نوشته است. رساله اول از برگ ۱ تا ۲۳۹ است و رساله دوم از برگ ۲۴۰ تا ۲۷۸ است که از ۲۴۰ تا ۲۵۹ فارسی و از آن برگ به بعد عربی است^{۲۷}. فاضل بسطامی در پشت عنوان کتاب، نوشته است: «سابقا کتاب تحفة الابرار داشتم خوش خط و حواشی مرحوم آقای حاجی سید اسدالله، پسر آن مرحوم بود در تهران آقای میرزا محمدعلی بایگانی از حقیر گرفت و حال در نزد ورثه او می باشد». در قسمت دیگر همین صفحه

بسطامی نوشته است: «این کتاب را ملا حسن ولد مرحوم ملا رحیم در نزد حقیر گذاشت و یک کتاب سفینه النجات برد. سفینه النجات را بدهد به او رد نمایم». رساله با شماره ۱۰۸ در کتابخانه نواب موجود است.

۵. **النهاییه فی غریب الحدیث والاثار (نهاییه اللغه)**، جلد ۲، اثر ارزشمند ابن اثیر جزری که یکی از مهم‌ترین کتاب‌های تدوین شده در دانش غریب الحدیث است و قرن هاست که مورد استفاده پژوهشگران و علمای دین قرار می‌گیرد. وی در آن به شرح و بیان کلمات غریب در احادیث پرداخته و استدراک‌ی بر کتاب غریبین هروی و غریب الحدیث ابوموسی اصفهانی است، ولی ابن اثیر توانسته است تلفیقی مناسب از کلام خود و مطالب این دو کتاب به وجود آورد، به طوری که خواننده کتاب، النهاییه را کتابی یک‌دست، منسجم و هدفمند می‌یابد^{۲۸}. نسخه مزبور شامل نیمه آخر کتاب است که از حرف ضاد، باب الضاد مع الهمزه تا آخر را دارد.

آن گونه که در پشت صفحه اول یادداشتی آمده، تملک نسخه در سال ۱۱۸۲ هـ. ق از محمد مقیم شریف مدرس بوده که وقف طالبان علم کرده است و بسطامی این نسخه را در ربیع الاول ۱۲۸۵ هـ. ق با شروطی وقف طلاب مشهد مقدس کرده و این عبارت را نوشته است: «چون آثار وقفیت در این نسخه دیدم بعد از انتقال به این خادم اخبار آثار ائمه اطهار علیهم‌السلام وقف نمودم بر طلاب علوم فرقه ناجیه اثنا عشریه ارض فیض قرین مشهد مقدس که آنان منتفع شوند و از ارض اقدس خارج نسازند. تولیت مادام الحیات با خودم و بعد به اولاد ذکورم که اصلاح و اعلم و اتقی باشند به تاریخ شهر ربیع الاول ۱۲۸۵» و مهر بسطامی زیر نوشته درج شده است. کتاب با شماره ۱۷۱ در کتابخانه مدرسه نواب است.

۶. **مجمع البیان لعلوم القرآن**، از تألیفات معروف فضل بن حسن طبرسی (متوفی ۵۴۸ هـ. ق) است که یکی از تفاسیر مهم شیعی است. نسخه با خط نسخ نوشته شده است. متأسفانه کاتب نسخه مشخص نشده و در پشت صفحه اول یادداشت

وقفی دیده می‌شود به عبارت زیر که نام واقف مشخص نیست و ۴۱ جلد کتاب غیر از نسخه حاضر را وقف طلاب کرده است.

«الحمد لله الواقف على الخفايا الامور والصلوة والسلام على شفعاء يوم النشور محمد و آل مصابيح الظلام و روسا اهل الاسلام و سادات دارالسلام و بعد وقف عام و حبس دوام بر طلبه اثنا عشریه کرام نمود این کتاب مسمی به مجمع البیان با چهل و یک جلد کتاب دیگر که در ظهر هر یک به همین شرح نوشته و نام برده شده مقرر و مشروط آن که معطل نگذاشته و مضایقه از اهل طلبه نمایند و متولی شرعی کتب گردانید جناب فضیلت مآب حاجی الحرمین الشریفین کھف الحاج والمعتمیرین حاجی محمدعلی ولد عبدالکریم استرآبادی نورالله مرقدہ و فضیلت و کمالات دستگاہان صلاحیت و ورع دثاران مولانا محمدکاظم و مولانا محمدحسین که مادامی که در حیات باشند. کتب مزبور را متصرف به هر کس داده باشند به وعده شش ماه قبض گرفته زیاد بر شش ماه به کسی ندهند و اگر کسی هر یک از کتب را گرفته گم یا تلف نمایند عوض آن را از تألف آن گرفته وقف عام نمایند و بعد از حیات هر یک از متولیان مزبوران هر کس را خواهند متولی شرعی کتب به همین شرح نمایند و هر که از این طریقه تحریف نماید به لعنت خدا و نفرین رسول گرفتار شود و در سلک سالک سبیل منسلک و با ابلیس لعین هم عنان باشد تمت»

بسطامی که مسئولیت کتابخانه یا مدرسه را داشته است در سال ۱۲۸۳ هـ. ق کتاب را با این عبارات وقف کرده است: «بعد از تعمیر و جلد، ثانیاً وقف نمودم و تولیت آن را به اولاد خود گذاشتم شهر جمادی الاول ۱۲۸۳» مهر بسطامی زیر عبارت است. نسخه با شماره ۱۷۵ در کتابخانه مدرسه نواب نگهداری می‌شود.

۷. تذکرۃ الفقہا، تألیف علامه حلی که دوره‌ای کامل از فقه استدلالی شیعه است. وی با بهره‌مندی از دو منبع عظیم قرآن و اهل بیت علیهم‌السلام به نگارش درآمده است. از امتیازات این اثر ارزشمند این که، علامه بعد از طرح هر مسأله فقهی، وجه

استدلال آن را بیان می‌کند و در حاشیه‌ای با عنوان فروع به ذکر مطالب ذکر شده فرع مورد نظر در مذاهب اسلامی دیگر (شافعی، حنفی، مالکی و حنبلی) می‌پردازد و دائرةالمعارفی از فقه استدلالی شیعی و سنی را ارائه می‌دهد که در نوع خود بی نظیر است.

کاتب نسخه، محمد بن صدرالدین اصفهانی است که نسخه را در نیمه جمادی الثانی ۹۶۰هـ.ق با خط نسخ نوشته است. بسطامی به سفارش خانمی ثلث دارایی وی را کتاب‌هایی در موضوعات اخبار و فقه خریده و وقف کرده است^{۲۹}. شماره ثبتی نسخه ۱۸۵ است در هامش صفحه اول، یادداشت بسطامی بدین شرح آمده است: «چون که مرحوم مغفوره کربلایی مریم خانم وصیت نموده بود که ثلث مال او را کتاب اخبار و فقه وقف نمایم لهذا این کتاب را با پنج جلد کتب دیگر وقف نمودم قربه الی الله و طلبا لمرضاته بر کافه طلاب و علمای شیعه اثنا عشریه و تولیت این کتاب مادام‌الحیات با خود واقف نوروزعلی بسطامی می‌باشد و بعد با اولاد حقیر ما تعاقبوا و تناسلوا و صیغه وقف جاری شد به تاریخ شهر صفرالمظفر ۱۲۷۲ق» در زیر این یادداشت مهر چهارگوشه کوچک او با سجع «نوروزعلی بسطامی» دیده می‌شود.

۸. **مجموعه**، این مجموعه شامل سه رساله با عناوین: ۱. ریاض المسائل فی بیان احکام‌الشرع از سید علی طباطبایی معروف به صاحب ریاض (متوفی ۱۲۳۱هـ.ق) است. «ریاض المسائل و حیاض المسائل» و یا «شرح کبیر» مهم‌ترین اثر فقهی صاحب ریاض می‌باشد. این اثر کم‌نظیر و بسیار مهم شرح «مختصرالنافع» محقق اول است. نوشتن آن در نیمه شب جمعه، بیست و هفتم ماه صفر سال ۱۱۹۲هـ.ق به اتمام رسیده است^{۳۰}. این نسخه از آغاز تجارت تا آخر وصیت را دارد. ۲. رساله حجیه‌الشهره، از تألیفات صاحب ریاض است و شش برگ است. ۳. بندی منقول از رساله صلاة بحار الانوار علامه مجلسی است که در باره انحراف شهرهای بزرگ از جهت قبله نوشته شده است. یادداشتی پشت صفحه

اول نوشته است که نویسنده آن مشخص نیست. «امانت فاضل بسطامی» و مهر بسطامی پایین عبارت مزبور آمده است. مجموعه با شماره ۱۳۳ در کتابخانه مدرسه است.

۹. **حاشیه مطول**، فهرست نویس دانشمند کتابخانه مدرسه علمیه نواب در معرفی این کتاب نوشته است: «حواشی است از مولی حسن بن محمدشاه بن حمزه فاری چلبی رومی حنفی (متوفی ۸۸۶هـ.ق) که چاپ شده است. مطالب تحت عنوان «قوله» آمده. این حاشیه، دارای فواید بسیاری است که پیوسته مورد عنایت اهل فن بوده و تعلیقات فناری بر هر سه بخش مطول (معانی، بیان و بدیع) است نسخه موجود از اوایل مطول تا اسناد خبری را دارد. ناقص الاول»

کاتب، نسخه را با خط نسخ نوشته و فاضل بسطامی تعداد ۲۴ برگ آخر نسخه را در ۸ شعبان ۱۲۴۲هـ.ق کسر نویسی کرده است. نکته قابل ذکر، فهرست نویس محترم تاریخ کتابت بسطامی را سال ۱۲۲۲هـ.ق نوشته که با توجه به شرح حال فاضل بسطامی که در صدر مقاله آمده نادرست است. شماره ثبتی آن ۲۱۰ است.

۱۰. **تحریر الاحکام الشرعیه علی مذهب الامامیه**، از کتب فقهی است که علامه حلی در بین سال‌های ۶۹۰ تا ۶۹۷هـ.ق آن را تألیف کرده است. کتاب شامل مجموعه‌ای از احکام و فروع عبادات، معاملات، ایقاعات احکام است. نسخه‌ای که با شماره ۲۳۷ در کتابخانه مدرسه است و از آغاز تا آخر بحث «منجزات مریض در وصیت» را دارد. دو کاتب، نسخه مزبور را کتابت کرده‌اند. اول نسخه را صالح بن فخر بن صالح طایی در پنجشنبه ۴ جمادی الآخر ۹۰۰هـ.ق در نجف اشرف با خط نسخ و نستعلیق نوشته و بخش آخر نسخه از فصل چهارم مفلس تا آخر منجزات مریض را شیخ علی بن سیف در اوایل شعبان ۹۳۷هـ.ق با خط نسخ نوشته است. در پشت صفحه اول یادداشت وقفی نوشته شده که شیخ محمدباقر مدرس در سال ۱۱۷۶هـ.ق این نسخه را با پانصد جلد کتاب دیگر بر کافه شیعیان وقف کرده و تولیت آن را به برادر خود شیخ محمدیوسف واگذار

کرده است. در هامش همین صفحه فاضل بسطامی یادداشتی بدین عبارت نوشته است: «بعد از تعمیر و جلد وقف نمودم و تولیت آن را واگذاشتم به اولاد خود. شهر جمادی الاول ۱۲۸۴ق» و مهر بسطامی با سجع «المتوکل علی الله الغنی عبده نوروزعلی» دیده می‌شود.

۱۱. **کافی**، تألیف محمد بن یعقوب کلینی (متوفی ۳۲۹هـ.ق). متاسفانه کاتب نسخه مشخص نیست ولی در پایان نسخه، تصریح شده که با خط نسخ در روز پنجشنبه ۲۵ محرم ۱۱۱۴هـ.ق، کتابت آن را به پایان رسانده است. در آخر نسخه تاریخ وفات کلینی، صدوق، مفید، طوسی، ابن بابویه، قولویه، ابن ولید نوشته شده است. و مهر بسطامی دیده می‌شود. شماره ثبتی نسخه، ۲۸۰ است.

۱۲. **ذکر الشیعه فی الاحکام الشریعه**، مولف کتاب، شهید اول، شمس‌الدین ابوعبدالله محمد مکی (متوفی ۷۸۶هـ.ق) است. کتاب شامل یک مقدمه و چهار قطب است که در تعریف فقه، وجوب فقه و مسایل فقهی نوشته شده است. نسخه با خط نسخ، کتابت شده است. فاضل بسطامی با یادداشتی در پشت صفحه آن را در روز شنبه ۱۴ ربیع‌الثانی ۱۲۸۱هـ.ق وقف کرده است. شماره نسخه، ۲۸۳ است.

۱۳. **مدارک الاحکام فی شرح شرایع الاسلام**، جلد ۲ و ۳، نویسنده کتاب سید محمد بن علی حسینی موسوی عاملی (متوفی ۱۰۰۹هـ.ق) است که جلد سوم را در روز پنجشنبه ۲۵ ذی‌الحجه ۹۹۸هـ.ق به پایان رسانده است. نسخه مزبور از کتاب زکات تا آخر حج را دارد. این نسخه که با شماره ۳۱۳ در کتابخانه مدرسه است در قرن یازدهم با خط نسخ کتابت شده است. فاضل بسطامی نسخه را با یادداشتی در پشت صفحه اول در ذی‌القعدة ۱۲۸۱هـ.ق وقف کرده و مهر او نیز در زیر یادداشت دیده می‌شود.

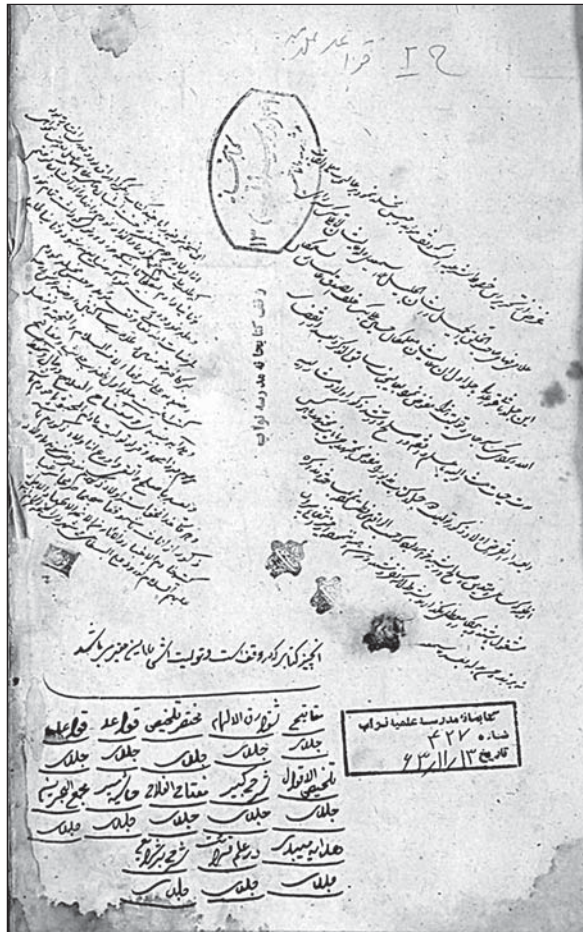
۱۴. **جامع المقاصد فی شرح القواعد**، شرحی از محقق کرکی (متوفی ۹۴۰هـ.ق) بر کتاب قواعد الاحکام فی معرفة الحلال والحرام علامه حلی است. نسخه موجود

از ابتدای تجارت تا آخر شفعه را دارد. محمود بن صدرالدین سمنانی، کتابت نسخه را در روز دوشنبه ۲۰ جمادی الاول ۹۶۴هـ.ق با نستعلیق خوش به پایان رسانده است. در پشت صفحه اول یادداشت وقف شیخ ابوالخیر و یادداشت وقف محمد بن باقر طیب مشهدی درج شده است و بسطامی نسخه مزبور را با یادداشت زیر وقف کرده است: «چون آثار وقفیت در این کتاب دیدم بعد از انتقال این خادم اخبار و آثار ائمه اطهار علیهم السلام وقف نمودم به همان نهج که در فوق این صفحه نوشته شده طلبا لمرضات الله و هر گاه ناظر شرعی آن ثابت شود به اذن و اجازه او تصرف نمایند. حرره الاقل نوروزعلی بن محمد باقر البسطامی» و مهر او دیده می شود. این نسخه ۲۴۶ برگ دارد و با شماره ۳۱۸ در کتابخانه مدرسه است.^{۳۱}

۱۵. قواعد الاحکام فی المعرفة الحلال والحرام، شماره ثبتی ۴۲۷، تألیف علامه حلی

که آن را به خواهش فرزندش فخرالمحققین نوشته است. نسخه با خط نستعلیق نوشته شده است و فخرالدین اسماعیل برغمندی سبزواری آن را کسرنویسی کرده است. فاضل بسطامی در سال ۱۳۰۱هـ.ق یادداشت وقفی بر پشت صفحه اول کتاب نوشته است و به نام چند کتاب وقفی دیگر اشاره کرده که در تولیت او هستند. متن این یادداشت عبارت است از: «این نسخه شریفه را با چند کتاب دیگر که اوراق (پاره پاره) بود و قدری افتاده بود از اولاد مرحوم مغفور جنت آشیان حاجی ملا اسماعیل به عوض تنخواهی که طلب داشتم حق خود را واگذار نمودم و آنها را از ایشان گرفتم و ثانیاً دادم به صحاف، با این که... (ناخوانا) داشت تمام نمود و جلد نمود و درست نمود که ضایع نشود و ثالثاً طلبا لمرضات الله تعالی وقف موبد و حبس مخلد نمودم بر کافه مومنین و طلاب ساکنین روضه عرش درجه رضویه، و کتب این است: جلد اول تهذیب حدیث، مفاتیح، هدایه المیبدی، مفتاح الفلاح و رجال و سیط مرحوم میرزا محمد و قرار تولیت مادام الحیات با خودم باشد و بعد به اصلح و اتقی و اورع از اولاد

ذکورم باشد و هر گاه خدا نخواسته اولاد ذکورم منقرض شوند به اولاد ذکور از اناث باشد و قفا صحیحا شرعیاً، کتبه خادم الاخبار و الآثار من الائمة الاطهار والابرار علیهم السلام نوروز علی بسطامی فی شهر ذی الحجّه الحرام ۱۳۰۱ق»

بسطامی در زیر یادداشت مزبور، اسامی چند کتاب وقفی را نوشته است که تولیت آنها با وی است. این کتاب‌ها عبارتند از: مفتاح، جلدی؛ شوارق الالهام، جلدی؛ مختصر تلخیص، جلدی؛ قواعد، جلدی؛ قواعد، جلدی؛ تلخیص الاقوال، جلدی؛ شرح کبیر، جلدی؛ مفتاح الفلاح، جلدی؛ حاشیه میر،

جلدی؛ مجمع‌البحرین، جلدی؛ هدایه میسدی، جلدی؛ در علم قرائت، جلدی؛
شرحی بر شرایع

ب: فهرست کتاب‌های وقفی حاج محمدصادق بسطامی

شرح حال محمدصادق بسطامی

از فاضل بسطامی دو فرزند پسر به نام‌های محمدصادق و ابوالحسن به یادگار ماند. بسطامی در باب چهارم فردوس‌التواریخ درباره مسئولیت موقوفات خود این گونه به نام آن‌ها اشاره کرده است: «تولیت مادام‌الحیات با خودم می‌باشد و بعد از فوتم به هر دو اولاد ذکور که نور چشمان موفقان، محمدصادق و ابوالحسن می‌باشند»^{۳۲}. او تلویحاً در خلال بیان زندگی حضرت رضا علیه‌السلام و اهمیت معجزات امام رضا علیه‌السلام به تولد یکی از فرزندان خود در سال ۱۲۵۱ هـ.ق اشاره کرده ولی نام او را ننوشته است^{۳۳}.

فرزند بزرگ او - محمدصادق - مانند پدر، روحانی و صاحب‌دانش و فضیلت بود و به مکه رفت و حج گزارد. آقا بزرگ تهرانی در مشهد با حاج محمدصادق ملاقات کرده و علم و فضل او را ستوده است و چندین بار در الذریعه به تألیفات فاضل و به کتبی که وقف حرم کرده و نزد حاج محمدصادق بوده و خود رویت کرده، اشاره نموده است^{۳۴}.

بسطامی مانند پدرش برای تحصیل به مدرسه نواب رفته و از محضر پدرش و استادان مدرسه مزبور استفاده برده است. او نیز مانند پدر خود کتاب‌هایی را وقف مدرسه کرده است و دستخط وی بر پشت برخی نسخه‌ها دیده می‌شود. از حاج محمدصادق یک فرزند پسر به نام حسین و یک دختر به نام صغری به یادگار ماند. حسین خادم آستانه بود. نویسنده کتاب شمس‌الشموس که با حسین هم‌عصر بوده نوشته است: «تولیت موقوفات فاضل با پسرش مرحوم حاج شیخ صادق فاضل بود. بعد از ایشان پسر حاج شیخ صادق متولی می‌باشد تا چندی قبل خودش دائماً

متصدی گلاب دادن بود فعلاً مدّتی است ترک کرده عمل نمی‌کند»^{۳۵}.

همین نویسنده در ادامه نوشته: «چون درآمد موقوفه برای مصرف در حرم مطهر است باید پسر مرحوم شیخ صادق فاضل را که جزو خدمه آستانه مقدسه است الزام به اجرای نظر واقف نمایند.»

مصححان محترم فردوس التواریخ در معرفی محمدصادق بسطامی دچار اشتباه فاحشی شده‌اند و محمدفاضل بسطامی را که یکی دیگر از مشاهیر بسطام است، همان محمدصادق معرفی کرده‌اند و نوشته‌اند: «زمانی سرپرستی مدرسه پایین‌پا (مدرسه سعدیه) از طرف مرحوم آیت‌الله میرزا محمد خراسانی با مرحوم شیخ محمدفاضل بسطامی، فرزند ارشد ملا نوروز علی بوده است»^{۳۶}.

در حالی که مصححان از کتاب شمس‌الشموس بهره برده‌اند و در قسمت معرفی فرزندان فاضل نوشته‌اند: «صاحب کتاب شمس‌الشموس با حسین، نوه فاضل بسطامی هم‌عصر بوده است»^{۳۷}. متوجه نشده‌اند که نویسنده شمس‌الشموس با محمدفاضل بسطامی نیز هم‌عصر بوده است. وی در همین کتاب تصریح کرده: «در سال ۱۳۰۳ خورشیدی سید محسن طلبه که اهل قاینات و ملای قریه طرق بود نگارنده و مرحوم آیت‌الله حاج میرزا محمد آقازاده خراسانی و حجة‌الاسلام شیخ محمدفاضل بسطامی که در آن زمان از طرف آیت‌الله حاج میرزا محمد آیت‌الله‌زاده خراسانی سرپرستی طلاب را در مدرسه سعدیه داشت برای صرف ناهار به قریه طرق دعوت کرده بود»^{۳۸}.

کتاب‌های وقفی حاج محمدصادق بسطامی عبارتند از:

۱. ریاض المسائل فی بیان الاحکام الشرع (شرح کبیر)، این نسخه که با شماره ۳۳۰ در کتابخانه مدرسه است از تألیفات صاحب ریاض (سید علی طباطبایی) است که شرحی بر مختصر نافع محقق حلی است. فتح‌الله موسوی در تاریخ دهم ربیع‌الاول ۱۲۱۹ هـ. ق از کتابت آن که با خط نسخ نوشته فارغ شده، دارای ۴۲۷ برگ است. در پشت صفحه اول یادداشت وقفی مبنی بر وقف نسخه مزبور

به همراه چند جلد کتاب دیگر که متأسفانه اسامی آنها را ذکر نکرده است با ذکر شرایط به خط شیخ محمدصادق فرزند فاضل بسطامی بدین عبارت دیده می‌شود: «وقف موبد نمودم این جلد کتاب ریاض را با کتب دیگر به طلاب مدرسه نواب و تولیت مادام‌الحیات با حقیر است و بعد با اولاد ذکور یا ذکور از اناث هر کدام که طلبه و عالم و صالح باشند و در صورت عدم احتیاج طلاب مدرسه نواب به کتب مذکوره، طلاب و علمای دیگر منتفع شوند. توضیح آن که باید متولی قبض عاریه مضمونه بگیرد که در صورت تلف کتاب مثل او خریده شود و وقف نمایند. در صورت انقراض اولاد یا عدم قابلیت، تولیت به صلاح دید طلاب مدرسه مذکوره می‌باشد و صیغه جاری شد به تاریخ ۱۹ ربیع‌الاول ۱۳۱۱ق، اقل الطلبة ابن مرحوم فاضل بسطامی طاب‌ثراه، محمدصادق» و مهر بیضی شکل او با سجع «محمدصادق» دیده می‌شود.

۲. **جامع الشتات**، نسخه مزبور از تألیفات میرزای قمی (متوفی ۱۲۳۱هـ.ق) است که موضوع کلی آن فقه است و سوال و جواب‌هایی است که مولف آن را در تاریخ آخر شعبان ۱۲۱۴هـ.ق در مشهد مقدس تألیف نموده است. کاتب، آن را با خط نسخ کتابت کرده و ۳۲۵ برگ دارد و با شماره ۲۷۰ در کتابخانه مدرسه موجود است. محمدصادق بسطامی نسخه را با یادداشتی که در پشت صفحه اول است در ۲۰ ربیع‌الثانی ۱۳۱۱هـ.ق بر طلاب مدرسه نواب وقف کرده است.

۳. **ریاض المسائل فی بیان (تحقیق) الاحکام بالدلائل، جلد ۱**، نام این کتاب چندین بار در مقاله ذکر شده و مشخص است که نسخه‌های مزبور، مجلدی از کتاب یا قسمتی از آن را شامل می‌شود. نسخه مزبور جلد اول است که با خط نستعلیق در قرن ۱۳ تحریر شده است و ۴۱۴ برگ دارد. و با شماره ثبتی ۲۷۴ در کتابخانه مدرسه نگهداری می‌شود. محمدصادق بسطامی این نسخه را با چند کتاب دیگر که نام آنها را ننوشته با یادداشتی که در هامش صفحه دوم آمده، در

سال ۱۳۱۴ هـ. ق وقف طلاب مدرسه و عموم کرده است.

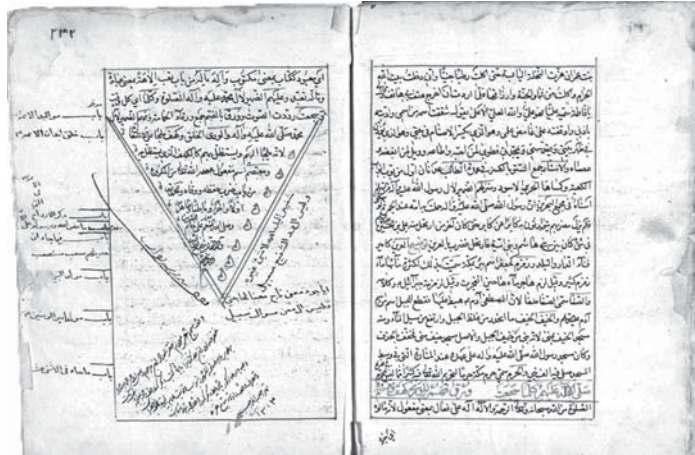
۲۰۰

موقوفات

۴. ریاض المسایل فی بیان الاحکام، جلد اول، نسخه مزبور را حاج محمد رادکانی در سلخ جمادی الاولی ۱۲۶۳ هـ. ق با خط نسخ زیبایی نوشته است و نسخه با شماره ۹۷ در فهرست نسخه‌ها معرفی شده است. محمداصاق بسطامی کتاب را با ذکر شرایطی با یادداشت و قفنامه‌ای به زبان عربی در ۲۰ ربیع الثانی ۱۳۱۱ هـ. ق وقف طلاب مدرسه نواب کرده است.

۵. شرح شافیة، که به شرح قصیده ابی فراس نیز معروف است. ابی فراس حمدانی (متوفی ۳۵۷) قصیده میمیه در ۵۴ بیت که به شافیة معروف است و در مناقب و مظلومیت اهل بیت علیهم السلام و ظلم بنی عباس و هجو ایشان سروده و در جواب قصیده شرالعباد عبدالله بن معتر است که در قدح سادات آل ابوطالب سروده است. قصیده ابی فراس را دانشمندان مختلفی شرح داده‌اند. شارح نسخه حاضر سید ابی جعفر حسینی است که آن را در ۱۱۷۳ هـ. ق تألیف کرده و به نام سید امیر فخری زاده معنون داشته است. اشعار با خط نسخ در قرن ۱۲ هجری قمری تحریر شده است. این نسخه ۲۴۲ برگ دارد و با شماره ۶۸ در کتابخانه موجود است. محمداصاق بسطامی با نگارش یادداشتی در آخر نسخه در تاریخ غره رجب ۱۳۱۴ هـ. ق، این

نسخه و چند کتاب دیگر را وقف طلاب مدرسه کرده است.

۶. **تجريد العقاید**، یکی از بهترین کتاب‌های مختصری است که خواجه نصیر طوسی (متوفی ۶۷۲هـ.ق) در زمینه علم کلام شیعی تألیف کرده است. این نسخه کامل است و در تاریخ جمادی الاول ۱۲۶۸هـ.ق با خط نستعلیق تحریر شده است. در پشت صفحه اول، محمدصادق بسطامی در تاریخ ۲۰ محرم ۱۳۰۶هـ.ق یادداشتی زیبا و پرمعنی مبنی بر تملک نسخه به این شرح نوشته است: «کیف اقول هذا فی ملکی ولله ملک السموات والارض و انا اول طلبه ابن جناب فاضل بسطامی محمدصادق، حرره ۲۵ محرم ۱۳۰۶ق» نسخه مزبور با شماره ثبتی ۳۷ در کتابخانه مدرسه موجود است.

نتیجه گیری:

هر واقفی با توجه به فرهنگ و اندیشه و احساس نیاز به وقف و احداث، بنایی را می‌سازد و برای خود صالحات باقیات می‌گذارد که با سپری شدن زمان، گرد نسیان بر آن نمی‌نشیند. مدرسه نواب مشهد مقدس که یکی از بناهای باشکوهی است که میرزا صالح رضوی در دوره صفوی تقریباً در کنار بارگاه ملکوتی حضرت رضا (ع) بنا کرد

ساخت. طلبه‌های مختلفی در آن درس خوانده‌اند و به تعبیر دیگر برخی عالمان امروز، از جمله ملا آقا بزرگ مشهدی، فاضل بسطامی و آیت‌الله کفایی و دیگران، طلبه‌های دیروز آن مدرسه هستند و مدرسه مزبور هنوز هم پایرجاست. از دیرباز مدرسه از کتابخانه مهمی برخوردار است که نسخ خطی ارزشمندی در آن نگهداری می‌شود و سال به سال انسان‌های خیر با وقف نسخ خطی با ارزش برغنا‌ی کتابخانه افزوده‌اند. یکی از شخصیت‌های مهمی که به تصریح خودش پنجاه سال در این مدرسه تحصیل و تدریس کرده، فاضل بسطامی است. وی تعدادی از تألیفات خویش و نسخ خطی با ارزش را وقف کتابخانه کرده است که هنوز هم طلبه‌ها از آن بهره می‌برند و فرزند خلفش، شیخ محمدصادق نیز به تبعیت از پدر فرزانه‌اش، کتبی را وقف کرده است. نام این دو شخصیت علمی و برخی دیگر از شخصیت‌ها به‌عنوان واقف کتاب، پشت جلد نسخ خطی دیده می‌شود.

پی‌نوشت‌ها:

۱. سیمای تاریخی- فرهنگی شهر مشهد، ص ۱۶۳
۲. مجله اثر، زمستان ۱۳۶۹، شماره ۱۸ - ۱۹، ص ۸۵
۳. برای مطالعه موقوفات رجوع کنید به: مجله نامه آستان قدس، بهمن ۱۳۴۴، شماره ۲۲-۲۳، ص ۲۰۹
۴. همان، ص ۲۱۰۴
۵. فهرست نسخه‌های خطی مدرسه علمیه عالی نواب، ص ۷۲
۶. همان، ص ۹۳
۷. همان، ص ۱۱۱
۸. همان، ص ۱۸۵
۹. همان، ص ۲۱۴
۱۰. همان، ص ۲۴۳
۱۱. مجله نامه آستان قدس، فروردین ۱۳۴۶، شماره ۲۵، صص ۱۰۸-۱۰۹
۱۲. همان، ص ۱۱۳
۱۳. فهرست نسخه‌های خطی مدرسه علمیه عالی نواب، ص ۳۵۷
۱۴. همان، صص ۱۸۰-۱۸۱
۱۵. مجله وحید، اردیبهشت ۱۳۵۱، شماره ۱۰۱، ص ۲۰۹
۱۶. تاریخ تولد فاضل بسطامی در هیچ کتاب معتبری ذکر نشده است اما عبدالرحمان مدرس، مولف تاریخ علمای خراسان که معاصر با وی بوده و کتابش را در سال ۱۲۹۴ تألیف کرده،

۲۸. گلشن ابرار، ج ۳، ص ۸۹
۲۹. فهرست نسخه‌های خطی مدرسه علمیه عالی نواب، ص ۱۶۵
۳۰. همان، ص ۱۲۸
۳۱. همان، ص ۲۷۲
۳۲. فردوس‌التواریخ، ص ۴۶۵
۳۳. تحفة‌الرضویه، ص ۱۹۴
۳۴. الذریعه، ج ۱۲، ص ۲۰۴؛ همان، ج ۱۶، ص ۱۴۹؛ همان، ج ۱۷، ص ۲۴۹
۳۵. شمس‌الشموس، ص ۲۸۰
۳۶. فردوس‌التواریخ، ص ۱۳
۳۷. همان، ص ۱۳
۳۸. شمس‌الشموس، ص ۲۶؛ نگارنده شرح حال محمدفاضل بسطامی را نوشته و با تصویر ایشان در همین فصلنامه چاپ شده است. رجوع کنید به: شماره ۸۶، تابستان ۱۳۹۱، صص ۱۳۱-۱۳۲
- مختصری در شرح حال بسطامی نوشته و در آنجا تصریح کرده که سن شریفش ۷۵ است با توجه به تاریخ تألیف کتاب (۱۲۹۴ هـ.ق)، تولد بسطامی ۱۲۱۹ هـ.ق می‌شود. اعتمادالسلطنه که در سال ۱۳۰۲ هـ.ق به مشهد مقدس رفته و با بسطامی دیدار داشته است.
۱۷. فردوس‌التواریخ، ص ۵۲
۱۸. وی در تاریخ ۱۳۴۳ هـ.ق نسخه خطی الروضة‌البهیه را کتابت کرده است و دستخط وی باشماره ۱۱۵ در کتابخانه مسجد گوهرشاد مشهد موجود است.
۱۹. فردوس‌التواریخ، ص ۴۳
۲۰. حوزة علمیه خراسان، ج ۱، صص ۲۳-۲۲
۲۱. بسطام نامه، ص ۲۰۷
۲۲. نگارنده شرح حال کامل وی را نوشته است. رجوع کنید به: بسطام نامه، صص ۱۹۸-۲۴۰؛ مجله وقف میراث جاویدان، پاییز و زمستان ۱۳۸۰، شماره ۳۵-۳۶، صص ۱۳۹-۱۴۹
۲۳. همان، صص ۱۳۹-۱۴۹؛ مجله آینه میراث، سال ۱۳۹۳، ضمیمه ۳۶، صص ۲۰۹-۲۲۷
۲۴. فهرست نسخه‌های خطی مدرسه علمیه عالی نواب، ص ۱۱۴
۲۵. همان، ص ۱۱۶
۲۶. همان، ص ۱۲۹
۲۷. همان، ص ۱۰۹

منابع:

کتاب

۱. بسطام نامه، سید هادی میرآقایی، مشهد، سیمرخ خراسان، ۱۳۸۷.
۲. تحریر الاحکام الشرعیه علی مذهب الامامیه، علامه حلی، تصحیح: جعفر سبحانی، قم، موسسه امام صادق (علیه السلام)، ۱۳۷۸.
۳. حوزه علمیه خراسان، محمود پسندیده، مشهد، بنیاد پژوهش‌های آستان قدس رضوی، ۱۳۸۵.
۴. سیمای تاریخی - فرهنگی شهر مشهد، مهدی سیدی، مشهد، آوام، ۱۳۸۲.
۵. شمس‌الشموس، احتشام کاویانی، بی‌جا، ۱۳۵۴.
۶. فردوس‌التواریخ، فاضل بسطامی، تصحیح: علیرضا اکرمی، انتشارات مجلس شورای اسلامی، ۱۳۹۰.
۷. فردوس‌التواریخ، فاضل بسطامی، تصحیح و تحقیق: سید حمید سیدی و...، مشهد، بنیاد پژوهش‌های آستان قدس رضوی، ۱۳۹۳.
۶. فهرست نسخه‌های خطی مدرسه علمیه عالی نواب، محمود یزدی مطلق، عروج اندیشه، ۱۳۸۸.

مقاله

۱. مقاله «مدارس قدیم مشهد»، نویسنده: محمود فاضل، مجله وحید، اردیبهشت ۱۳۵۱، شماره ۱۰۱.
۲. مقاله «مدرسه قدیمه دینیه نواب (۱)»، نویسنده: عبدالحمید مولوی، مجله نامه آستان قدس، بهمن ۱۳۴۴، شماره ۲۲-۲۳.
۳. مقاله «مدرسه قدیمه دینیه نواب (۲)»، نویسنده: عبدالحمید مولوی، مجله نامه آستان قدس، ۱۳۴۵، ش ۲۴.
۴. مقاله «مدرسه نواب مشهد»، نویسنده: ندارد، مجله اثر، زمستان ۱۳۶۹، شماره ۱۸-۱۹.
۵. مقاله «شرح حال فاضل بسطامی»، نویسنده: سید هادی میرآقایی، مجله وقف میراث جاویدان، ۱۳۸۰، ش ۳۶-۳۵.
۶. مقاله «فاضل بسطامی، فهرست کتب خطی وقفی او به کتابخانه آستان قدس رضوی»، نویسنده: سید هادی میرآقایی، مجله آینه میراث، ۱۳۹۳، ضمیمه ۳۶.